

UDC 930.85(4–12)

YU ISSN 0350–7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXIV

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),
MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,
DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,
SVETLANA M. TOLSTAJA (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),
KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE
2004

Tanja PETROVIĆ
Institute for Balkan Studies, Belgrade

STUDYING THE MINORITY GROUPS' IDENTITIES IN THE BALKANS FROM THE PERSPECTIVE OF LANGUAGE IDEOLOGY

„...the Balkans were becoming European by shedding the last residue of an imperial legacy, widely considered as anomaly at the time, and by assuming and emulating homogeneous European nation-state as the normative form of social organization. It may well be that what we are witnessing today, wrongly attributed to some Balkan essence, is the ultimate Europeization of the Balkans. If the Balkans are, as I think they are, tantamount to their Ottoman legacy, this is an advanced stage of the end of the Balkans.

(M. Todorova, *Imagining the Balkans*, 1997)

Abstract: The study of linguistic ideology, which can be defined as sets of beliefs about language articulated by users and observers as a rationalization or justification of perceived language structure and use, could be a source of valuable information on identity strategies in the Balkans. I will try to determine the relation between linguistic ideologies of „Balkanism“ formed by Western scholars and observers and that one formed by scholars coming from the region, as well as to explore the ways how these ideologies are reflected in the linguistic ideology of the members of small ethnic groups in the Balkans. Such an approach can essentially contribute to understanding of the identity strategies of such groups. It makes a researcher aware of broader ideological frames of interpretation to which the „outside“ expert discourse of small ethnic groups and their language belongs; on the other hand, an „inner“ perspective provided by exploring the linguistic ideology of speakers themselves provides her or him with the first-hand information on the links between macro-processes such as economic and social changes, life of group's members in their micro worlds. Considering the perspective of language ideology would help a researcher to avoid the danger of considering only one side of the story and by that reproducing discourse which is also ideologically loaded.

Due to historical circumstances and geographic position, the Balkans is a region characterized by a great number of various ethnic groups. People

би потребно детаљније истраживање што већег дијалекатског корпуса оба језика.² Испитивања српских народних говора, пре свега оних који се налазе у непосредном додиру са албанским језиком, донело је последњих деценија обиље нове лексичке грађе. Етимолошка обрада тог материјала свакако би предочила досада незабележене позајмљенице из албанског језика у српском и на тај начин омогућила успостављање нових и проширивање постојећих изоглоса, као и исцрпнију анализу међујезичке интерференције на Балкану.

Предмет овог рада, међутим, нису речи из новијих лексикографских издања, већ из збирке речи из Призрена Димитрија Чемерићића. Она се, у рукопису, налази у Институту за српски језик САНУ у Београду и представља драгоцену ризницу језичких података о српском говору овога града³. Постоје два главна разлога због којих смо се одлучили да овом приликом анализирамо речи из овог извора. Први је лингвистички – речи за своју збирку Чемерићић је сакупљао у првој половини XX века и оне одражавају једно старије стање лексике српског говора из Призрена. Други је културно-историјски и тиче се самог града Призрена као једне специфичне мултиетничке средине. Он је, за разлику од многих других градова на овим просторима, током више векова успевао да опстане као једна мултинационална и мултиконфесионална средина у којој је суживот био на завидном нивоу толеранције⁴. Многи истраживачи, историчари, путописци, говоре о Призрену као о граду национално хетерогеном али хомогеном по менталитету формираном током дугог заједничког живота⁵. Вишевековни суживот различитих народа, на првом месту Турака, Срба и Албанаца у Призрену, оставио је крупна сведочанства „многоструког узајамног утицаја, што се можда најрељефније одразило у њиховим говорима“ (Jusuf 14). Овај рад стога и јесте покушај да се евидентирањем и анализом само дела албанских позајмљеница у српском призренском говору допринесе бољем увиду у ширину и нивое међујезичких контаката у тој средини. Одабране речи нису посматране изоловано – навођене су паралеле из других српских говора, као и из осталих балканских језика из нама доступних извора. Оне су само део богате лексичке грађе и не представљају исцрпан списак речи албанског порекла, чија би комплетна анализа далеко премашивала

² О томе в. Петровић 1983:195.

³ О њој детаљније Реметић 1996:339-342.

⁴ Рецимо, треба имати у виду да се „Турци ни у једном српском насељу нису држали (нити се држе) тако дуго и у толиком броју као у Призрену“ (Реметић 1996:338).

⁵ Уп. Jusuf 15.

обим једног чланка. Критеријум по коме су изабране је тај да до сада нису биле регистроване у основним етимолошким приручницима (Skok) и радовима који обрађују албанске позајмљенице у српском језику (уп. Станишић) или да као такве нису биле препознате⁶. У том смислу, посебно су занимљиве потврде из Елезовићевог речника, које су, иако доступне, биле промакле не само Скоку него и Хенрику Барићу, оштром критичару Елезовићевог речника и етимологија⁷. Ради прегледности, подељене су у четири групе: *локалне позајмљенице, шири српски албанизам, позајмљенице заједничке српском и македонском и албанизми у српском распрострањени и у другим балканским језицима*.

1. Локалне позајмљенице⁸:

Само у призренском српском говору забележена је именица *љајка* f. „лаж: Пушти јену љајку па па отиде – Не тражи от њега друго, а љајке колико оћеш“ (Чемерикић). Она представља локалну позајмљеницу од алб. *lajka; lajkë* f. „ласкање, улагивање“ (Orel 210)⁹.

Придев *љуџм* adj. indecl. „драги: Учини ми тај добро, љум куме – Љум бацо, немој да се љутиш – Оди да вечерамо, љум прико“ (Чемерикић) такође је хапаксна потврда из српског призренског говора.¹⁰ Он се може извести од алб. *lum* „срећан, благословен“ (Orel 234).¹¹ Skok 2:339 има ову албанску реч само као паралелу s.v. *ljub*.

⁶ У овом раду није улажено у проблеме различитих тумачења порекла албанских речи. Као референтни консултовани су новији етимолошки приручници (Orel, Ylli) који у одредницама доносе и старију релевантну литературу.

⁷ В. Х. Барић, Елезовић Глиша, Речник косовско-метохиског дијалекта, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XV/1-2, Београд 1935, 270-290.

⁸ Оне би се могле прецизније назвати градске или призренске. Неке од њих потврђене су само у српском призренском говору, док неке имају паралеле и у говору Турака из Призрена. Пошто је објављена турска грађа обимом значајно мања од српске, па постоји могућност да адекватне речи постоје, само нису забележене, оне су сврстане у исту групу.

⁹ В. тамо дискусију о етимологији албанске речи. Ореј, као највероватније, прихвата изворно албанско порекло, а као мање уверљива помиње тумачења ове речи као позајмљенице из грчког или словенских језика.

¹⁰ Код ове речи Чемерикић је додао напомену да се она чује „по селима где је наш живаљ у додиру са Арбанасима; у вароши се чује ређе, а првенствено код скоријих досељеника“.

¹¹ Уп. примере: *lumi ti (i lumit ti)* „благо теби“, *lum loci* „драги мој“ (FShS). Порекло албанске речи изводи се од палб. **lubna*, што је придев на **-no* < ие. **leubh-* „воleti, желети“ (Orel l.c.).

У групу локалних српско-турско-албанских изоглоса спадају и следеће речи: срп. дијал. *љóчка* f. „реч којом се изражава миљење, милошта, као кад би се рекло: душа, злато, љубав, срце: Ти си моја љочка – Оди при нане своје, љочко нанина“ Призрен (Чемерикић) и тур. дијал. *loçko* „драг, мио“ Призрен (Jusuf). Иако немамо потврде из албанског призренског говора, већ само из стандардног језика, извесно је да ове речи воде порекло од алб. *loçk/ë* f. „очна јабучица“, фиг. *~a e zemrës* „душо моја, срце моје, голубе мој“ (FShS). Ова реч сродна је са алб. *loc* m. „драган“, а обе су протумачене као аутохтоно албанске (Orel 230).

Само у српском говору из Призрена потврђена је реч *путарка* f. „рибља икра усолена и осушена у својој опни“ (Чемерикић)¹² а њен непосредни етимон је алб. *putarg/ë* „бутарга, икра, ребља јаја, мрест“ (FShS). Албанска реч је романизам, од вен. *botarga*, *buttarga* „id.“¹³ изворно, највероватније, грчког порекла¹⁴. У Далмацији и Црногорском приморју забележене су бројне потврде овог романизма, непосредног рефлекса венецијанске речи: *бúтараг* Бијела, *бумáрга* Будва, Доброта, Молат (Skok 1:245), *бúтáрга* f. Корчула, *бум^оáрга* Вргада, *бúтá рда*, *бумардáши* Трпањ, *бумарга*, *бумарган* adj. Бока (Vinja 1:90), *бумáрга*, *бумáрда* Бока (Lipovac-Radulović 1981), *ботарга*, *ботарган* adj. Будва и Паштровићи (Lipovac-Radulović 1997). Скок наводи и лексему *путарга* из говора Албанаца из Улциња¹⁵ (Skok l.c.). Директно из грчког у српски ова реч је преузета у облику *авгумар* „id.“ Скадар (Вук)¹⁶. Све оне представљају део лексичке породице распрострањене широм Средоземља, а фонетске варијанте на нивоу српско-хрватског језика откривају путеве преношења реалије и, сходно томе, саме речи, као и сфере доминантног утицаја појединих култура, које би се могле не само географски, већ и хронолошки, раслојити.

¹² Примери у Чемерикићевој збирци су углавном из тефтера, што може сведочити о томе да је ова реч већ била изашла из живе употребе у време када је он сакупљао грађу.

¹³ За прелаз *b- > p-* код албанских романизама уп. *pagëzōj* < лат. *baptizare*, *prokë* < ром. **brocca* (Orel 308, 347).

¹⁴ За најновију литературу и етимолошку дискусију о овој речи в. Vinja 1:90. Изворно порекло грчке речи није сасвим јасно, а у појединим речницима за италијанске и француске речи даје се арапско порекло (уп. Skok 1:245, Vinja l.c.).

¹⁵ Та реч се вероватно налазила у његовој личној картотеци и потиче, по свему судећи, од усмене потврде јер под овом лемом не даје упућеницу за извор из којег је могла бити ексерпирана.

¹⁶ О пореклу ове речи и њеним балканским паралелама в. ЕРСЈ 48.

Придев *шкрѐт* „пуст“ бележи Чемерикић у српском призренском говору. У турском говору из Призрена налазе се следећи глаголи: *škre-tet*¹⁷ „упропастити“ *škre-tol* „упропастити се“ (Jusuf) чији саставни део представља реч *šket*¹⁸ у склопу са тур. глаголима *etmek* „чинити“ и *olmak* „бити“. Иако то у дефиницији српске речи није наглашено, примери из грађе: Утепа се работаћи тој лојзе е шкрет му останало –Ка помреше мужи, угаси се тај кућа, учини се шкрет, упућују на закључак да се и код призренских Срба придев није користио самостално већ као непроменљива реч у саставу са глаголима *остати* и *учинити*. Ове речи су позајмљенице од алб. *shkret, shkretë* adj. „пуст“ < лат. *sēcrētus* „посебан, одвојен“ (Orel 423).

За именицу *рџмап* т. „момак, слуга, најамник“ Призрен (Чемерикић), нисмо нашли паралеле на српском, ни на балканском терену. Она је позајмљеница од алб. *rrogëtar* т. „слуга“ (FShS). Порекло албанске речи различито је тумачено – Meyer 367-368 је изводи од нгр. *рџа* „плата, најам“ = слат. *roga* „id.“, док је Орел третира као варијанту од алб. *rotar* „слуга“, изведену од алб. *rrogë* „ливада“, словенског порекла, од слов. **rogъ* „рог; планински гребен“ (Orel 374, 388)¹⁹.

У српском језику потврђене су следеће лексеме: *бајмак* т. и adj. indecl. „кривоног челаде, са ногама у „о“ Призрен (Чемерикић); „коњ који при ходу заплиће коленима задњих ногу; човек у кога су ноге извијене“ Призрен (РСА), *бајмаклија* adj. indecl. „онај који има криве ноге“ Призрен (Чемерикић). Иста реч налази се и у албанском *bajmak* „кривоног“ „(крава) кривог хода“ и протумачена је као позајмљеница од тур. *paytak, (ğv), baytak* „кривоног“ (Boretzky 1976:20). Boretzky 1975:191 даје потврде за прелаз почетног турског *p-* у алб. *b-*, али на основу примера није јасно да ли се та промена, у неким случајевима, могла одиграти још у самим турским дијалектима. Што се тиче промене тур. *-t-* у алб. *-m-* она није објашњена. Како за ову реч, за сада, нисмо нашли паралеле у другим балканским језицима, на основу њеног ограниченог ареала у српском (само град Призрен), као и због фонетског лика, на нивоу српског језика она се са више вероватноће може окарактерисати као позајмљеница из албанског него као о турцизам.

¹⁷ Код Jusufa у речнику глаголи су наведени у облику 2. l. sg. императива.

¹⁸ И у турском говору је ова реч, највероватније, придев премда врста речи није одређена у самом извору.

¹⁹ В. тамо и осталу литературу релевантну за етимологију ових речи. Занимљиво је да их новији радови који се баве словенским позајмљеницама у албанском (Ylli, на пример) не помињу. Уп. и Станишић 38.

2. Ш и р и с р п с к и а л б а н и з а м , потврђен и ван територије града Призрена:

Именица *glištra* f. „глиста“ забележена је, осим у Призрену, и у збирци речи из Црне Горе (РСА). Поред овог облика, код Чемерицића се налазе и следеће потврде: *glištrav* adj. „који пати од глиста“²⁰, *glištre - om*, *glištre - oti*, *gle - om* m. indecl. „некаква трава коју је за турске владавине наш свет употребљавао за справљање лека противу глиста“. Основни облик је позајмљеница од алб. *glistër* „id.“ f. pl. *glistra*. У албанском се ова реч тумачи као позајмљеница од слов. **glista* > **glistë* > *glistër* (Orel 118-119; Ylli 80). Сложеница *glištre - om*, *glištre - oti* представља спој албанске речи и турског *ot* „трава, биљка“, која, у овом облику, као позајмљеница није регистрована у Чемерицићевој збирци, нити на ширем српско-хрватском терену, као ни у нама доступним албанским речницима.²¹ Формално, она представља турску изафетну конструкцију **glistre oti* и, премда као таква није забележена у турском призренском вокабулару, могло би се претпоставити да је преузета из локалног турског говора или по том моделу сачињена у локалном српском или албанском говору. Скок нема ове српске потврде, али s.v. *glišta* бележи алб. *glistrë* као позајмљеницу (Skok 1:570).

У српском и у турском призренском говору налази се реч *лъáпер*, *љафтер* m. „мангуп“ Призрен (Чемерицић), *laper* „id.“ Призрен (Jusuф). Исту реч забележио је Елезовић, у допунама свог речника *лъáпер*, *лъáпёр*, m. „id.“ Косово (Елезовић II 526), уз напомену да му није познато њено порекло. Ове речи су позајмљене од алб. *laper* „скитница, олош, битанга“ (FShS) које је, највероватније, у вези са алб. *lapër* „трбушина, подваљак“, adj. „зао, глуп“ (Orel 213 s.v. *lapë*)²².

Придев *цуб* adj. indecl. „кратак, кус“ Косово (Елезовић II 426), *цуб*, *цуба* adj. „кус, окрњен: Мита има цубога коња – Донеси ми туј цубу конату“ Призрен (Чемерицић), *цуб* adj. indecl. „са кратким репом или кус“ сев. Метохија (Букумирић 2000:168) шире је распрострањен на Косову и Метохији, иако нису нађене паралеле у суседним, балканским језицима. У северној Метохији потврђене су и изведенице *цуба* f. „назив кусасте женке неке животиње“, *оцубит* pf. „учинити кусим“ (id. 166; 168). Порекло води од алб. *sub*, *cubi* „id.“ које спада у ране словенске позајмљенице < слов. **cubъ* „чуперак косе; нешто одсечено“ (Orel 48).

²⁰ У Чемерицићевој збирци није забележен облик *глиста*, нити *глистав*.

²¹ Код Чемерицића постоји само *отлукана*, *отлукања* f. „стаја за смештај и чување кабасте сточне хране“ < тур. *otlukana* „id.“ (в. и Škaljić s.v.).

²² Orel l.c. сматра да се ради о аутохтоној албанској речи, континуанти палб. **lapā* (у вези са лит. *lāpas* „лист“, гр. *λοτός* „љуска“).

У два извора са Косова и Метохије забележене су следеће именице *џуб*, *џубаћ* т. „хајдук, одметник“ Косово (Елезовић II 426), *џуб*, *џуба* т. „разбојник, одметник, хајдук: Аца Данин син искочија џуб (одметнуо се) –Брат му је биринци џуба у Ђаковъчку наију“ Призрен (Чемерикић)²³. Оне потичу од алб. *sub* т. „id.“ које је у етимолошкој литератури објашњено на два начина – као позајмљеница из германског, односно као реч словенског порекла²⁴ (Orel 48).

3. Албанске позајмљенице заједничке српском и македонском:

У српском говору у Призрену потврђена је следећа реч: *равш*, *рафш* adv. „равно“, са глаголом *учинити* „сравнити са земљом: Русте Кабашиу заптије изгореше кућу – равш гу учинише“ (Чемерикић). Она има паралелу у македонској потврди из Дебра: *равш* „опустошен, сравњен, изравњан“, у изразу: *се стори равш* „опустошен, сравњен (о изгорелој кући)“ (БЕР 6:142). Ове лексеме су пореклом од алб. *rrafsh* adv. „равно“, која припада породици албанских речи позајмљених од слов. *orvъnъ (Orel 376-377; Ylli 227). У албанском, такође, постоји израз *e bëri shtëpinë rrafsh me tokë* „сравнити кућу са земљом“ (FShS). Постојање ових аналогних конструкција у сва три језика: глагол који значи „учинити“ + *равш/rrafsh*, допушта могућност да се ради о позајмљивању целог израза у македонски и српски језик, са превођењем основног глагола, што је, иначе чест случај код сличних израза турског порекла. Skok 2:113 s.v. *ravan*²⁵ и Станишић 1995:89 имају забележену само албанску реч као позајмљеницу из српског.

Именица *љунга* f. „гнојава гука; некаква израслина, оток“ Призрен (Чемерикић), *љунга* „чворуга“ Средска (збирка речи Новице Љамића) осим у Призрену и Средској забележена је и у тетовском говору: мак. дијал. *љунга* „id.“, *љунгест* „са отеклином на глави“ село Једоарце²⁵. Ове речи воде порекло од алб. *lungë* f. pl. „оток, тумор“ (Orel 235)²⁶.

²³ У свом чланку срп. *џуб* < алб. *sub* помиње Omatić 1989:53, али без извора и литературе, па није јасно одакле је та потврда.

²⁴ У том случају стоји у вези са алб. *sub* „кус“, в. раније анализирано срп. *џуб* „id.“.

²⁵ Ова македонска потврда се налази у збирци речи Ј. Тасевог, *Македонски јазик* III/8-9, 1952, 217. Исте речи преузима БЕР мењајући оригиналну графију у *љонга*, *љонгест* (БЕР 3:580).

²⁶ Порекло саме албанске речи било је предмет проучавања бројних аутора, а коначно решење није општеприхваћено. Оrel је тумачи од палб. *lunkā од ие. **leu-k-* „савити“ (Orel 235).

Као етимон македонске речи БЕР 3:580 наводи исту албанску лексему, али истовремено указује и на *лунки* које се пак упућује на *лунка*¹ што се изводи од *луна*¹ (БЕР 3:508; 510; 513)²⁷.

У српском говору Призрена забележена је лексема *ћул* adj. indecl. „покисао до голе коже, мокар, гола вода“. Она се најчешће користи са глаголима *учинити*, *направити*: Ознојија се, ћул се учинија Призрен (Чемерикић), *ћуљ се напраија* Призрен (усмено Р. Младеновић). У склопу са домаћом речи, придевом или именицом сличног значења, потврђена је у Призрену: Дођоше ћул мокри (Чемерикић)²⁸ и у македонском дијалекту: *tjul'* indecl. ~ *voda* „сасвим мокар“ Радожда – Вевчани (Hendriks 293). Порекло ових речи је од алб. *qull* m., adj. „каша; кашаст“, adv.: *jam bërë qull si pula në shi* „мокар до голе коже, сасвим мокар“ (FShS)²⁹.

На Косову и Метохији забележена је именица *куљма* f. „врх од крова на кући“ Призрен (Чемерикић), *куљме* „id.“ n. Косово (Елезовић I 341), *куљ'м* m. „кров“ сев. Метохија (Букумирић 2000:165). Иста реч налази се и у призренском турском говору *kulm* „кров“ Призрен (Jusuf). Оне воде порекло од алб. *culm* „кров“ < лат. *culmen* „id.“ (Orel 202)³⁰. Са овим речима у вези је и мак. дијал. *кулум* „кров“ Радожда – Вевчани (Hendriks 267).

4. Албанизми у српском распрострањени и удругим балканским језицима:

Још једна од две речи у овом раду које су, на српском терену, потврђене и ван територије Косова и Метохије јесте прилог *корсе*, *корсем*, *крсем* „тобож, ђоја, бајаги“ Косово (Елезовић I 314), *корсем* Па ја лего мало да посијем, *корсем* мало: три дана до пладне Призрен (Чемерикић), *кѡрсем*, *тѡкорсе* „id.“, *тѡкоршњи* adj. „тобожњи“ (Вук)³¹. Облици *токорсе*, *то-*

²⁷ Буг. *луна*¹ „жућкаста или тамна пегица на кожи“ изводи се од *луница* „id.“ које се објашњава као позајмљеница од рум. *alunița* „id.“, али се не искључује ни веза са *луна*¹ „месец“ (БЕР 3:508).

²⁸ Уп. и мак. дијал. *стана кул* без значења (цитирано према Murgatı 84).

²⁹ Орел албанску именицу доводи у везу са глаголом *qull* „поквасити“, а све изводи од палб. **klusla* које је у вези са гр. κλύζω „испрати“, лат. *clui* „чистити“. Детаљније о овом објашњењу и другачијим етимолошким решењима в. Orel 363, а уп. и Tzitzilis 1997:201; 203-204.

³⁰ Код ових речи треба имати у виду и рум. *culme* f. „врх; греда темењача у крову“ (Tiktin 1:695) истог латинског порекла. Пошто се ради о градитељском термину, он је могао бити преузет у бошњачки тајни језик, који обилује румунизмима.

³¹ У првом издању речника, за који се сматра да углавном садржи речи из Вуковог матичног говора Тршића и околине, потврђени су *тѡкорсе*, *тѡкоршњи*, док се *кѡрсем* јавља у другом издању, допуњеног речима из ширег ареала.

корињи забележени су и у Броз/Ивековићевом речнику с почетка XX века (РЈА)³², а *токорса* крајем XVIII в. у примеру: Иглицама игра, токорсе плете, три милосника око ње лете (Михајловић 638). Иста лексема забележена је у централним јужним бугарским дијалектима: *kõpsem*, *kõpсе*, *kõpса*, *kõpсум* „id.“ (БЕР 2:645-6) и албанском *korsëm*, *korse* adv. „id.“ (Orel 192). Скок српске потврде тумачи као аутохтоне и даје само паралелу из албанског сматрајући је позајмљеницом из српског. У основи ових речи препознаје *-pсе*, императив стцсл. *рѣци од рѣћи*, почетно *ко-* изводи од *као*³³, а за финално *-м* сматра да је могло настати по аналогiji као код *елем* поред *еле* (Skok 2:159). У етимолошкој литератури и албанско *korsëm* је објашњено као домаћа реч од универбизованог израза *kur se* (Orel l.c.)³⁴. БЕР бугарске речи изводи из албанског, а ареалну удаљеност од изворишта тумачи могућношћу да се ради о лексемама преузетим из тајних језика (БЕР l.c.)³⁵. Српске потврде нису маркиране као део лексике из тајних језика, иако и Вук и Елезовић и Чемерићи то у другим случајевима доследно бележе. Овај прилог није потврђен ни у другој, нама доступној грађи из балканско-словенских тајних језика, нити реч са значењем „тобоже“ спада у групу оних за које постоји потреба да се кодирају у оквиру тих језика. Српски облик *корсем* са Косова и Метохије и из Вуковог *Рјечника*, могао би се објаснити као непосредна позајмљеница из албанског. Михајловић такође сматра да је *токорса* позајмљеница, самим тим што се налази у књизи *Грађа за речник страних речи у преддуковском периоду*, иако није назначио из ког страног језика потиче. Бугарске потврде би у том случају подразумевале језик посредник – неки од тајних језика, како се то претпоставља у БЕР-у, или неки други, суседни језик са којим је бугарски био у непосредном

³² Наведени примери из овог извора не могу се узети као аутентични јер се ослањају на потврде из Вуковог *Рјечника*.

³³ У српском се предлог *као*, у облику *ко-*, предмеће испред турцизама истог значења: *кобајаги*, *кођоја* „id.“ (Škaljić) *кобаксем* (грађа ЕРСЈ). На сличан начин, аналогijом према *тобоже*, *то-* је могло бити предметнуто у облику *токорсе*.

³⁴ В. тамо детаљније објашњење порекла ове албанске речи са литературом.

³⁵ У оквиру одреднице не наводи се ни један пример из тајних језика. Међутим, на основу дијалекатског ареала (Смољан, Асеновград, Ардин) може се претпоставити да су аутори имали на уму да су у тим областима потврђени тајни језици пореклом из јужне и југоисточне Македоније и северне Грчке и да у њима има бројних позајмљеница из албанског. На тај начин би се лакше могло разумети присуство речи албанског порекла у географски, ипак, удаљеним бугарским говорима.

контакту. У турским дијалектима широм Анадолије потврђена је реч *korsan, gorsan* „тобоже“ (DS 2105; 2927), као и у говору Турака из Видина (БЕР I.c.). Њено одсуство из стандардних турских речника говори о томе да је ова реч ограничена само на дијалекте, што је, уосталом, случај и са другим балканским потврдама, чак и албанским³⁶. Недостатак историјских потврда онемогућава одређивање њене старине у појединим језицима, а самим тим и поузданије исходиште, тако да се питање изворног порекла ове речи не може сматрати сасвим извесним. И аутохтона албанска, а и словенска (српска) етимологија на нивоу су конструкција, иако ова прва мање него друга. У оба случаја, а посебно албанском, као већи проблем јавља се питање ареала и путева продирања такве речи до бугарских и анадолских дијалеката иако се таква могућност не може искључити. С друге стране, турски језик би могао бити идеалан преносилац чиме би се премостио ареални проблем, али је порекло саме ове речи у турском неизвесно³⁷.

Именица *ћиза* у српском језику забележена је у следећим изворима: *ћиза* f. „врста ситног, трошног сира; мућеница се малко загреје па се успе сириште да се усири; цеди се у крпи; за дуже стајање треба добро посолити; може и да се суши у грудвицама, па кад треба [истреница се] и додаје уз јуфке“ Призрен (Чемерикић), Сиринићка жупа (РСА), *ћиза* f. „сир слабог квалитета као секундарни производ добијен из прокуване сурутке“ сев. Метохија (Букумирић 2000:165)³⁸. Осим у турском призренском говору – тур. дијал. *ciza* „хурда“ (Jusuf) – ова реч има паралеле и у другим балканским језицима: мак. терз. гов. *гиза* „сир“ (Јашар-Настева 1953:86), мак. дијал. *ѓузă* „сир“ Галичник (Јашар-Настева 1953а:139), мак. *xhizd* „ид.“ (Murati 42), мак. терз. гов. *ѓиза* „сир“ Дебар (БЕР I:241)³⁹, арум. *ѓизă* „грушевина“ (Papađagi 1:518), арум. *g'iza* „сир лошег квалитета, грушевина“ Крања/Туриа (Соболев 202–203), алб. *ѓизë, ѓизë* „грушевина“ (Orel 136). Док се већина аутора слаже да је ова реч у осталим балканским језицима позајмљеница из албанског, дискусија о њеном крајњем пореклу обимна је и још увек отворена⁴⁰.

³⁶ Реч је у албанском потврђена у оба дијалекта, а посебно је наглашено да је у специфичном говору Елбасана ова реч у употреби преважно у говору жена (Џабев 1986:288).

³⁷ У нама доступној етимолошкој литератури она досада није обрађивана.

³⁸ Omat 1989:53 помиње српску реч *диза*, без значења и убицације, одређујући јој порекло од алб. *ѓизë*.

³⁹ В. Тодоров 279, где се исправља тумачење буг. речи из тајног језика и даје албанска етимологија.

⁴⁰ Уп. нпр. Skok 1:150, а најновије Orel 136.

Само у једном примеру у српском призренском говору, без семантичке дефиниције, забележена је реч *шкрум* adj. indecl. Уста ми су шкрум (Чемерикић). Оскудни подаци о овој лексеми чине је проблематичном са неколико лексикографских аспеката, па се мора поћи од етимологије како би јој се значење и граматичко одређење прецизније одредило. Њено порекло може се довести у везу са алб. именицом *shkrumb* т. „пепео, гараж“ (FShS). Имајући у виду алб. израз *m'u b'ë goja shkrumb* „осушила су ми се уста“, досл. „пепео на устима“ (Ibid.) и значење српског примера може се схватити као „осушила су ми се уста“ досл. „уста су ми пепео“, а значење саме лексеме *шкрум* дефинисати као „пепео“. С обзиром на изолованост употребе ове речи и недостатак других примера она се, у овом контексту, може посматрати и као део полукалкираног израза са албанског. Иако на нивоу српског језика ова лексема представља локалну позајмљеницу, на балканском плану део је шире породице речи којој, поред албанске, припадају и буг. *шкрумъ* (Геров), *скрум* „изгорела вуна, гараж, пепео“, рум. *scrum* „пепео“, гр. дијал. σκοῦμou „изгорела вуна“, арум. *scrum* (БЕР 6:803). Порекло ових речи различито је тумачено⁴¹ – БЕР као најприхватљивију наводи супстратну, дачку, етимологију, док се, у новије време, Orel 423 приклања аутохтоно албанском објашњењу порекла⁴². Бугарске, арумунске и новогрчка реч у БЕР-у се тумаче као позајмљенице из румунског, док за српску потврду можемо рећи да представља директну позајмљеницу из албанског.

Анализиране речи, иако не представљају заокружен корпус албанизама, показују извесне, за њих и иначе карактеристичне особине.

Било да су забележене само у српском или и у другим балканским језицима, оне припадају искључиво дијалекатској лексци. Због такве ареалне ограничености и оне шире потврђене – *ђиза*, *корсем* и *шкрум* – могу се окарактерисати као балкански дијалектизми.

Већина речи спада у релативно рецентне позајмљенице, чак и када нису само уско локало потврђене.⁴³ То се огледа и у непотпуној морфолошкој адаптацији неких од њих – придева који, најчешће, имају статус непроменљивих речи (*ђул*, *љум*), или именице која се у појединим географски блиским српским говорима разликује у роду (*куљм*).

⁴¹ За исцрпне бугарске потврде, паралеле у другим језицима, као и опсежну дискусију о пореклу ових речи в. БЕР I.c.

⁴² Уп. и Калужская 45.

⁴³ Осим можда *корсем*, *ђиза* и *путарка*, а ова последња пре свега зато што је забележена у тефтерима из XIX в.

Чак се и реч која, на ширем плану, има паралеле у другим балканским језицима – *шкрум* – на нивоу српског језика може сматрати новијом, а у сваком случају локалном, позајмљеницом.

Албански етимони су по свом крајњем пореклу веома разнородни. То, разуме се, само по себи није необично, али сагледавање позајмљеница из перспективе путева преношења из једног језика у други може допринети осветљавању улоге албанског језика и културе у међуетничким и међујезичким односима на овом делу Балкана. С једне стране налазе се аутохтоно албанске речи, као што су етимони срп. *љум*, *љочка* и *љанер*, или оне чије је крајње албанско порекло, иако дискутабилно, најприхватљивије, на пример s.vv. *љајка*, *љунга*, *ћул*, *корсем*. С друге стране стоје речи које су позајмљенице и у албанском и код којих је он имао улогу посредника између српског и неких других језика, од њега ареално и/ли хронолошки удаљених. Као својеврстан мост између различитих култура и језика послужио је албански језик код речи *путарка*, *бајмак*, *куљма*, *шкрет* и, евентуално, *цуб* „одметник“. Преко њега су у српски ушле и неке старе, супстратне речи као што је *шкрум*. У случају повратних позајмљеница *равиш* и *цуб* „кус“ албански повезује различите хронолошке равни на нивоу јужнословенских језика, док код речи *глистра* вероватно има улогу посредника између два јужнословенска језика: македонског, односно бугарског и српског. Анализом лексичког позајмљивања на Балкану на овај начин могу се боље сагледати путеви међусобних језичких и културно-цивилизацијских утицаја на том у прошлости, а надајмо се и у будућности, изразито мултиетничком простору.

ЛИТЕРАТУРА

БЕР

Български етимологичен речник 1–, София 1971–.

Букумирић 2000

М. Букумирић, О неким позајмљеницама из албанског језика у говорима северне Метохије, *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд, 163–170.

Вук

В. Стефановић Карацић, *Српски рјечник*, Београд 1898.

Геров

Н. Геров, *Речник на българския език I–VI*, репринт, София 1975–1978.

Елезовић I–II

Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, I *Српски дијалектолошки зборник* IV/1932, II *Српски дијалектолошки зборник* VI/1935, Београд.

ЕРСЈ

Етимолошки речник српског језика, Београд 2003–.

Јашар-Настева 1953

О. Јашар-Настева, Албански зборови во македонските тајни јазници, *Македонски јазик* IV/4, Скопје 84–92.

Јашар-Настева 1953а

О. Јашар-Настева, Албански зборови во македонските тајни јазници, *Македонски јазик* IV/5–6, Скопје 132–139.

Калужская

И. А. Калужская, *Палеобалканские реликты в современных балканских языках (К проблеме румыно-албанских лексических паралелей)*, Москва 2001.

Михајловић

В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду I–II*, Нови Сад 1972–1974.

Петровић 1983

Д. Петровић, О карпатологическом аспекте сербохорватско-албанских лексических отношений, *Славянское и балканское языкознание, Проблемы языковых контактов*, Москва, 194–210.

- Реметић 1996
 С. Реметић, Српски призренски говор I (гласовни облици), *Српски дијалектолошки зборник XLII*, Београд 319-614.
- РСА
Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ 1–, Београд 1959–.
- Соболев
 А. Н. Соболев, *Малый диалектологический атлас балканских языков, Пробный выпуск*, München 2003.
- Станишић
 В. Станишић, *Српско-албански језички односи*, Београд 1995.
- Тодоров
 Т. А. Тодоров, *Етимологични етјуди*, Софија 1994.
- Чемерикић
 Д. Чемерикић, збирка речи из Призрена, грађа РСА.
- *
- Boretzky 1975
 N. Boretzky, *Der türkische Einfluss auf das Albanische I*, Phonologie und Morphologie der albanischen Turzismen, Wiesbaden.
- Boretzky 1976
 N. Boretzky, *Der türkische Einfluss auf das Albanische II*, Wörterbuch der albanischen Turzismen, Wiesbaden.
- Çabej 1986
 E. Çabej, *Studime gjuhësore II*, Prishtinë.
- DS
Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I–XII, Ankara 1963–1982.
- FShS
Fjalor shqip-serbokroatisht, Prishtinë 1981.
- Hendriks
 P. Hendriks, *The Radožda-Vevčani Dialect of Macedonian*, Lisse 1976.
- Jusuf
 S. Jusuf, *Prizrenski turski govor*, Priština 1987.
- Lipovac-Radulović 1981
 V. Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori, jugoistočni dio Boke Kotorske*, Cetinje/Titograd.
- Lipovac-Radulović 1997
 V. Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori, Budva i Paštrovići*, Novi Sad.

Meyer

G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891.

Murati

Q. Murati, *Elementet e shqipes në gjuhët sllave jugore*, Prishtinë 1990.

Omari 1989

A. Omari, Ndikime të gjuhës shqipe në të folmet jugore të serbishtes, *Studime filologjike XLIII (XXVI) 1*, Tiranë, 43–59.

Orel

V. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden etc., 1998.

Papahagi

T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, I–II, București 1963.

RJA

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU I–XXIII, Zagreb 1880–1976.

Skok

P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.

Škaljić

A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979.

Tiktin

H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch I–III*, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron, Wiesbaden 1986–1989.

Tzitzilis 1997

Ch. Tzitzilis, Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Albanischen, *Zeitschrift für Balkanologie* 33/2, Wiesbaden, 200–214.

Vinja

V. Vinja, *Jadranske etimologije 1–*, Zagreb 1998–.

Ylli

X. Ylli, *Das slavische Lehngut im Albanischen*, 1. Teil, Lehnwörter, München 1997.

Snežana Petrović

TRACING LEXICAL BORROWINGS IN THE BALKANS
ALBANIAN LOAN-WORDS IN THE SERBIAN SPEECH OF PRIZREN

S u m m a r y

During the past centuries, until recently the city of Prizren has persisted as a unique multiethnic and multicultural environment atypical even for the Balkans, well-known for its ethnic, linguistic, cultural and religious diversity. Various nations used to live and pass through Prizren in the course of more than six centuries – the Serbs, Turks, Albanians, Aromanians, Greeks and others – leaving their specific marks, visible on the city itself as well as the life and mentality of its inhabitants. One of the most vivid testimonies to this long-term coexistence can be seen in vernaculars of the local population. This paper presents some Albanian loan-words from the Serbian speech of Prizren hitherto not registered (or not recognised as such) in the respective etymological dictionaries and linguistic studies. The aim of this work is to offer their etymological analysis, through an investigation of the ways and mechanisms of lexical borrowing in the limited area of this town and to observe this phenomenon in a broader Balkan perspective. Analysed are the following words: *bajmak* m., adj. indecl. „with bow legs (of man or horse)“, *cub* adj. indecl. „short; short-tailed“, *cub* m., adj. indecl. „robber, outlaw“, *ćul* adj. indecl. „soaking wet“, *điza* f. „kind of crumbly cheese“, *glistra* f. „worm“, *korse*, *korse*m, *krsem* adv. „perhaps, as if“, *kulme* n., *kuljma* f. „top of the roof“, *ljajka* f. „lie“, *ljaper* m. „idler“, *ljočka* f. „darling, sweetheart“, *ljum* adj. indecl. „dear“, *ljunga* f. „boil; swelling“, *putarka* f. „salted and dried caviar“, *ravš* adv. „flat“, *roktar* m. „servant, attendant“, *škret* adj. „lonely, deserted, empty“, *škrum* adj. indecl. „dry as ashes“.